

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ І КРЫНІЦЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ ІМЯ ІВАНА ЛУЦКЕВІЧА ў ВІЛЬНА

Па гісторыі Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільня⁷⁵ (да-лей — Музей) склалася грунтоўная гістарыяграфія і комплекс крыніц, якія вывучаюць і ілюструюць асноўныя этапы яго існавання: з пачатку ХХ ст. да 1921 г. — дамузейны перыяд і існаванне прыватнай калекцыі Івана Луцкевіча ў рэдакцыі газеты “Наша Ніва”; 1921–1945 гг. — уласна музейны перыяд, які можна падзяліць на даваенны (1921–1939 гг.), савецкі (восень 1939, лета 1940 — чэрвень 1941 г.), нямецкай акупацыі (лета 1941 — лета 1944 г.), ліквідацыйны (лета-восень 1944 г. — 30 ліпеня 1945 г.) этапы. Апошні паслямузейны перыяд з 1945 г. — гэта лёс збораў пасля ліквідацыі Музея, перамяшчэнне, драбненне і апісанне асобных яго частак як ў Літве, так і ў Беларусі.

Гістарыяграфія пытання, з аднаго боку, дастаткова аб’ёмная і налічвае каля ста пазіцый спісу, з іншага — фрагментарная — большасць публікацый прысвечана асобным аспектам дзейнасці Музея ці вывучэнню яго невялікіх фрагментаў. Усе даследаванні, якія пераважна былі зробленыя ў апошнія трыццаць гадоў, пачынаючы з 1990-х, можна падзяліць на некалькі тэматычных блокаў. Найперш, гэта грунтоўныя біяграфічныя даследаванні жыцця і дзейнасці братаў Луцкевічаў, у кантэксце якіх згадваецца гісторыя Музея, а таксама гісторыя Беларускага навуковага таварыства, часткай якога ён з’яўляўся. Гэта працы беларускіх аўтараў А. Сідарэвіча, А. Вабішчэвіча, А. Юркевіч, а таксама літоўскай даследчыцы Генрыкі Ілгіевіч⁷⁶. З гэтага часу пачынаюцца і пошукі, знаходкі, апісанне і ідэнтыфікацыя частак Музея ў Адзеле рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літвы (АР ЦБАН Літвы) (Ю. Лабынцаў⁷⁷), Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве (ЛЦДА) (А. Смалянчук⁷⁸), Беларускай дзяр-

⁷⁵ У навуковай літаратуры і дакументах выкарыстоўваюцца дзве назвы: Віленскі беларускі музей імя Івана Луцкевіча і Беларускаму музею імя Івана Луцкевіча ў Вільні. Першая была характэрна для яго існавання з 1921 па 1940 г., другая — з 1940 г. Афіцыйная назва згодна са статутам — Віленскі беларускі гісторыка-этнаграфічны музей імя Івана Луцкевіча.

⁷⁶ Пра Івана Луцкевіча: успаміны, сьведчанні / уклад. А. Сідарэвіч. — Мінск: Кнігазбор, 2007. — 79 с.; Вабішчэвіч А. Беларускае навуковае таварыства (1918–1939) // Беларускае гістарычнае часопіс. — 2009. — № 6. — С. 35–40; Юркевіч А. Беларускае навуковае таварыства ў Вільні: хроніка дзейнасці ў 1918–1944 гг. // Arche. — 2014. — № 7–8. — С. 195–222; Ilgievič H. Baltarusių mokslo draugija Vilniuje ir jos įnašas į gimtosios kultūros tyrinėjimą bei puoselėjimą (1918–1939) // Tarpdalykiniai Kultūros Tyrimai. — 2017. — T. 5. — Nr. 2. — S. 40–60 і інш.

⁷⁷ Лабынцаў, Ю. Галоўная частка архіва Беларускага нацыянальнага Адраджэння ХХ ст. знаходзіцца ў Вільнюсе // Вяртанне–2: зб. арт., дакументаў і арх. матэрыялаў па прабл. пошукаў і вяртання нац. каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі Рэсп. — Мінск, 1994. — С. 230–241; Ліс А. Матэрыялы Віленскага беларускага фонда // Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах. — Мінск, 1999. — С. 112–123.

⁷⁸ Смалянчук, А. Беларусіка ў архівах і бібліятэках Літвы // Homo Historicus, 2012: гадавік антрапалагічнай гісторыі. — Вільня, 2012. — С. 454–459.

жаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ) (Г. Запартыка⁷⁹), Аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Акадэміі навук Беларусі (АРКР ЦНБ НАН) (Т. Жук, І. Мурашова⁸⁰), беларускіх і літоўскіх музеях (В. Лабачэўская, Дз. Моніч, Ю. Лаўрык, І. Колабава, Р. Крыцук, А. Жычкене і інш.⁸¹).

Даволі грунтоўнае даследаванне гісторыі Музея па дакументах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь (НАРБ) было праведзена В. Скалабанам і апублікавана ў шэрагу навукова-папулярных газетных артыкулаў⁸², якія часта не маюць спасылкаў, а таму пошукі патрэбна ажыццяўляць нанова. Істотнай асаблівасцю гістарыяграфіі Музея з’яўляецца вялікая колькасць газетных публікацый, якія ілюструюць цікавасць грамадства да гісторыі Музея і перманентна актуалізуюць пытанне яго вывучэння і рэканструкцыі. Апошняе выразна гучыць і ў навуковых артыкулах (Г. Запартыка, Т. Поклад, Г. Андруковіч і інш.)⁸³. Газетныя публікацыі могуць разглядацца як важная крыніца па гісторыі Музея.

Адной з самых істотных крыніц з’яўляюцца таксама апублікаваныя ўспаміны: М. Гарэцкага, М. Краўцова, З. Бядулі, Я. Коласа, Ю. Мэнке, Б. Грабінскага, М. Пецюкевіча, Я. Шутовіча, А. Станкевіча, Ц. Гарбунова і інш., у якіх так ці інакш згадваюцца асобныя падзеі з жыцця Музея. Самымі грунтоўнымі ў гэтым шэрагу бясспрэчна сталі ўспаміны былых дырэктараў М. Пецюкевіча і Я. Шутовіча, надрукаваныя ў 1990-х гг. на старонках часопіса “Спадчына”. Пры параўнанні з арыгіналамі ўспамінаў, што захоўваюцца ў асабістых фондах дзеячаў у АРКР ЦНБ можна зрабіць выснову аб значна

⁷⁹ Запартыка, Г. Віленскі беларускі гісторыка-этнаграфічны музей імя Івана Луцкевіча і яго дакументальныя зборы ў БДАМЛМ // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск, 2016. — Вып. 17. — С. 93–101.

⁸⁰ Жук, Т. И. Коллекция документов о деятельности Виленского белорусского историко-этнографического музея имени Ивана Луцкевича в фонде отдела редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Беларуси // Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов, 2021: материалы VI Междунар. науч. конф., Гродно, 26–27 мая 2021 г. — Минск, 2021. — С. 179–187; Мурашова, И. Л. Книги из библиотеки Белорусского музея им. И. Луцкевича в фондах ЦНБ НАН Беларуси // Путь длиною в столетия: к 50-летию образования отд. ред. кн. и рукоп. Центр. науч. б-ки им. Я. Коласа Нац. акад. наук Беларуси. — Минск, 2015. — С. 133–140.

⁸¹ Лабачэўская, В. Фалькларыстычны архіў Беларускага музея Івана Луцкевіча: вяртанне праз 65 гадоў // Homo Historicus: гадавік антрапалагічнай гісторыі — Вільня: ЕГУ, 2012. — С. 465–486; Моніч Дз. Віленскі беларускі музей імя Івана Луцкевіча — 100 // Беларускі гістарычны часопіс — 2021. — № 11. — С. 35–37; Лаўрык Ю. Кнігі і брашуры Бібліятэкі Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні ў зборы Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь // Музейны веснік: зборнік / Нац. гіст. музей Рэсп. Беларусь. — 2011. — Вып. 5. — С. 19–24 і інш.

⁸² Скалабан, В. Возвращение на склад // Труд. — 2004. — 16 дек. — С. 21; Скалабан В. Старики остались весьма довольны // Труд. — 2004. — 2 дек., 19 дек. — С. 21; Скалабан В. Лёс каштоўнасцей Віленскага Беларускага музея // Голас Радзімы. — 2004. — № 22–25. — С. 13–14.

⁸³ Запартыка, Г. Перспектывы навуковай рэканструкцыі музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні // Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей: праблемы вяртання і сумеснага выкарыстання (юрыдычныя, навуковыя і маральныя аспекты): матэрыялы Міжнар. навук. канф., якая адбылася ў Мінску пад эгідай UNESCO, 19–20 чэрв. 1997 г. — Мінск, 1997. — С. 178–184; Поклад Т. Віленскі Беларускі Музей імя І. Луцкевіча і яго адраджэнне // Беларускі гістарычны зборнік / Беларус. гіст. т-ва. — Беласток, 2003. — № 20. — С. 217–224.

большай інфармацыйнай вартасці апошніх у параўнанні з варыянтам апублікаваным⁸⁴. Сярод апублікаваных справаводных і ўліковых дакументаў Музея можна назваць толькі Інвентарную кнігу № 1, якая ў навукова-папулярным скарачаным варыянце была надрукавана на старонках “Спадчыны” у 1995 г. Яе арыгінал сёння захоўваецца ў фондзе Яўгена Куліка ў БДАМЛМ⁸⁵, а копіі ў асабістых архівах (напрыклад, Зоські Верас). Некалькі дакументаў па гісторыі Музея апублікаваныя ў зборніку “Вяртанне”⁸⁶.

Комплекснае навуковае даследаванне дзейнасці і ліквідацыі Музея, колькасная ацэнка збораў, іх каштоўнасці, методыкі збірання і захоўвання, а таксама навуковая рэканструкцыя і атрыбуцыя захаванага па-ранейшаму застаюцца справай будучыні. Гэта задача даволі складаная для даследчыка, бо гістарыяграфія апісвае толькі асобныя часткі гісторыі Музея і яго збораў і паўстае вострая неабходнасць іх спалучэння і пагрузэння ў пэўны гістарычны кантэкст. А крыніцы па гісторыі Музея на беларускай, рускай, польскай, літоўскай, нямецкай і інш. мовах раскіданыя па дзесятках сховішчаў і фондаў Беларусі і Літвы. Гістарычная рэканструкцыя магчыма толькі праз фундаментальнае вывучэнне вялікага комплексу дакументаў, пошук згадак у афіцыйных дакументах устаноў ці ўспамінах асобаў, інтэрпрэтацыю і аналіз дакументаў на розных мовах, атрыбуцыю прадметаў, дакументаў і кніг.

Пытанне аб неапублікаваных крыніцах па гісторыі Музея, выяўленых, і тых, што патрабуюць далейшага пошуку і вывучэння, цесна звязана з неабходнасцю першаснай рэканструкцыі яго справаводства і ўліковай дакументацыі. У некаторых працах сцвярджаецца, што яна вялася кепска ці амаль адсутнічала. Але існуючыя крыніцы даюць падставу сцвярджаць, што такая выснова не адпавядае рэчаіснасці і асноўная праблема палягае не ў адсутнасці дакументавання, а ў тым, што яна не захавалася ў адным комплексе, а была раскіданая разам з самімі зборамі.

Да 1939 г. інвентарызацыя прадметаў Музея вялася дастаткова павольна, усяго ў Інвентарную кнігу № 1 (ІК) з 1922 па 1939 гг. было занесена толькі каля 2 тыс. адзінак⁸⁷. Кніга дублявалася каталогам. У АРКР ЦНБ захоўваецца карткавы Каталог гравюр з № 1 па № 89, які даслоўна дублюе інвентарную кнігу са старонкі 115 па 128, раздзел “Гравэрскія бляхі. На медзі”. Запісы пад № 90–93 у ІК унесены пазней і ў Каталог гравюр адсут-

⁸⁴ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1. Воп. 1. Адз. зах. 60–61. Арк. 8 (Успаміны Янкі Шутовіча); Ф. 60. Воп. 1. Адз. зах. 71. Арк. 1–2 (Пецюкевіч М. Мае сустрэчы з народнымі песнярамі Янкам Купалам і Якубам Коласам).

⁸⁵ БДАМЛМ. Ф. 518. Воп. 1. Адз. зах. 1128. 278 лл. Інвентарная кніга Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні з 3 чэрвеня 1922 г.

⁸⁶ Доклад художника и консерватора Виленского Белорусского музея Петра Сергеевича директору Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны // Вяртанне: дак. і арх. матэрыялы па праблемах пошуку і вяртання нац. каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі Рэсп. Беларусь — Мінск, 1992. — С. 207–208; Запіска Савета Міністраў Беларускай ССР Савету Міністраў Літоўскай ССР “О завершении работы по передаче архивных материалов” // Вяртанне: дак. і арх. матэрыялы па праблемах пошуку і вяртання нац. каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі Рэсп. Беларусь. — Мінск, 1992. — С. 211.

⁸⁷ У самой кнізе адзначана 2608 аб’ектаў, але трэба меркаваць, што каля 600 апошніх былі дададзены пасля 1939 г.

нічаюць⁸⁸. Таксама тут захоўваюцца фрагменты карткавага Каталогу прадметаў па іншых раздзелах: Р — “Вопратка, тканіны, паркоўныя матэрыялы” № 1–55 (які адпавядае запісам ІК на с. 137–143), R — “Суддзе (медзь, цына, гліна, шкло, фаянс)” № 1–83 (ІК, с. 157–167), Т — “Фольклор” №№ 1–68 (ІК, с. 197–206 адв.)⁸⁹. Як і Каталог гравюр Каталог прадметаў няпоўны ў параўнанні з ІК. Трэба меркаваць, ён з’яўляўся найбольш раннім уліковым дакументам Музея, на змену якому прыйшла Інвентарная кніга.

Найбольшую цікавасць сярод захаваных каталогаў уяўляе карткавы Каталог рукапісаў (РК) з № 1 па № 209, па якім вёўся ўлік рукапісаў і архіўных дакументаў у Музеі да 1941 г.⁹⁰, калі Владас Дрэма пачаў новы этап інвентарызацыі ўжо ў кніжна-ліставой форме⁹¹. На падставе Каталога рукапісаў рабіўся вопіс дакументаў (апублікаваны Ю. Лабынцавым), якія былі забраныя organамі НКУС у 1944 г.⁹² Самым раннім рукапісам гэтага Каталога з’яўляецца Актёіх XV ст. (РК–8). Таксама тут апісаныя: дакументы Віленскага Троіцкага базыльянскага манастыра (№№ 17–21) і іншых касцёлаў і манастыроў Вільні, Мінска і інш. гарадоў, інвентары маёнткаў Хмараў, Тышкевічаў (№ 57–71) і інш., дакументы гарадскога кіравання Кейдан і інш. гарадоў, метрычныя запісы і візітацыі цэркваў на тэрыторыі Беларусі. Пасля № 100 тут зафіксаваныя дакументы 1920–1930-х гг.: Таварыства беларускай школы, Таварыства пацярпелым ад вайны, Беларускай кнігарні, Беларускага нацыянальнага камітэта ў Вільна (1919–1921) і інш. Вялікую цікавасць уяўляюць запісы № 75–77 — гэта рукапісы Янкі Купалы “Шляхам жыцця”, “Сон на кургане”, “Паўлінка”, узятыя ў Музей на дэпазіт ад К. Душэўскага, і перададзеныя ў Музей Я. Купалы у Мінск у 1945 г. пра што сведчаць адпаведныя запісы на картках. Можна зрабіць выснову аб тым, што Каталогам рукапісаў карысталіся як працоўным аж да самага апошняга дня працы Музея ў 1945 г.

Каталогі, разам з часткай справаводных дакументаў Музея ваеннага перыяду, трапілі на захоўванне ў Мінск у 1970-я гг., найверагодней ад Янкі Шутовіча, і былі ўключаны ў склад калекцыі разам з дакументамі іншых беларускіх арганізацый⁹³.

Бягучыя справы Музея ў міжваенны перыяд адлюстроўваліся ў пратаколах пасяджэнняў Беларускага навуковага таварыства (БНТ), якія сёння захоўваюцца ў БДАМЛМ⁹⁴ і ЛЦДА⁹⁵. Іх публікацыя несумненна паспрыяла б лепшаму вывучэнню гісторыі Музея, БНТ і ўсяго нацыянальнага руху

⁸⁸ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 23. Воп. 1. Адз. зах. 558. 186 лл. Карткавы каталог гравюр.

⁸⁹ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 23. Воп. 1. Адз. зах. 560. 206 лл. Карткавы каталог прадметаў.

⁹⁰ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 23. Воп. 1. Адз. зах. 559. 217 лл. Карткавы каталог рукапісаў.

⁹¹ АР ЦБАН Літвы. Ф. 21. Воп. 1. Адз. зах. 378. 230 лл. Інвентарная кніга бібліятэкі Віленскага беларускага музея. Пералік 5427 кніг. 25.01.1941–19.04.1943; Адз. зах. 2309. Дрэма В. Каталог старадрукаў бібліятэкі Беларускага музея ім. Івана Луцкевіча ў Вільні. Ч. 1. № 1–318. Да 6 жніўня 1943 г.; Ч. 2. № 319–411. Да 11 кастрычніка 1943 г.

⁹² АР ЦБАН Літвы. Ф. 21. Воп. 1. Адз. зах. 2163. Каталог старадрукаў і рукапісаў Віленскага беларускага музея на 1944 г.

⁹³ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 23. Воп. 1. Адз. зах. 550–562. Дакументы Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільна. Падрабязней гл.: Жук Т...

⁹⁴ БДАМЛМ. Ф. 3. Воп. 1. Адз. зах. 2, 4.

⁹⁵ ЛЦДА. Ф. 281. Воп. 2. Адз. зах. 9, 20. Падрабязней гл.: Смелянчук А....

ў Вільні ў азначаны перыяд. Гэтаксама ў згаданых асноўных фондах захоўваецца перапіска, рахункавыя кнігі, справаздачы і іншыя справаводныя дакументы Музея як міжваеннага, так і ваеннага перыяду. Да гэтага шэрагу можна далучыць невялікую частку дакументаў, што зберагліся ў фондзе архівіста Мікалая Камінскага ў НАРБ⁹⁶.

Новы этап гісторыі Музея, а таксама вядзення справаводнай і ўліковай дакументацыі пачынаецца з другой паловы 1940-га года. За невялікі прамежак часу да пачатку новага этапа вайны ў чэрвені 1941 г. у Музеі, паводле справаздач і ўспамінаў Мар’яна Пецюкевіча было зроблена даволі шмат. Па-першае, адбыліся вялікія паступленні прадметаў, архіваў і кніг пасля закрыцця шэрагу беларускіх устаноў, арыштаў, смерці ці эміграцыі беларускіх дзеячаў. Музей, нягледзячы на змену статуса (12 кастрычніка 1940 г. БНТ і Музей перайшлі ў падпарадкаванне Інстытута літуаністыкі, а са студзеня 1941 г. — Акадэміі навук Літвы), застаўся цэнтрам камплектавання дакументамі і матэрыяламі беларускага паходжання. Сюды паступілі архівы Беларускага студэнцкага саюза, Беларускага кааператыўнага банка, асабістыя архівы Лявона Дубейкаўскага і Уладзіслава Талочкі, этнаграфічны збор Мар’яна Пецюкевіча, шэраг прадметаў і вялікі масіў кніг і газет з кнігарні “Пагоня”⁹⁷.

Архіўную частку Музею з 1941 г. узяў на апрацоўку і навукова-тэхнічнае апісанне (“сегрэгацыю”) М. Пецюкевіч. Дакументы былі падзелены (сфандаваны) па ўстановах, асобах (пісьменнікі, навукоўцы, грамадска-палітычныя дзеячы), невялікіх калекцыях (напрыклад, улётак), сфарміраваны ў адзінкі захоўвання і падрыхтаваны да інвентарызацыі і каталагізавання. Інвентарная кніга прадметаў Музею за гэты час папоўнілася больш як 1 тыс. запісаў⁹⁸.

У канцы 1941 г. быў падрыхтаваны праект рэгламенту працы Беларускага музея ў складзе Акадэміі навук Літвы⁹⁹. У адпаведнасці з ім, Музей юрыдычна мусіў падпарадкоўвацца АН, але знаходзіцца пад апекай беларускай грамадскасці, якой мог быць “аддадзены ў распараджэнне”. Яго дзейнасць ахоплівала не толькі беларускую культурную спадчыну Віленшчыны, але і ўвесь абшар этнаграфічнай Беларусі. Музей выступаў тут як нацыянальна-культурная інстытуцыя, справаводства ў якой вялося на беларускай мове (беларуская лацінка) пры наяўнасці пячаткі на нямецкай мове. Ён меў 11 аддзелаў: археалагічны, нумізматычны, мастацкі, іканаграфічны, этнаграфічны, побытавы, картаграфічны, вайсковы, рукапісны (старажытныя рукапісы і дакументы асабістага паходжання), архіўны (беларускага нацыянальнага руху) і бібліятэчны.

⁹⁶ НАРБ. Ф. 591. Воп. 1. Адз. зах. 248. Дакументы Беларускага навуковага таварыства ў Вільні (статут таварыства, заявы аб прыняцці членамі таварыства, ліставанне і інш.). Рукапіс, машынапіс, друк. экз. Польская мова. 1921–1940.

⁹⁷ ЛЦДА. Ф. 1001. Воп. 1. Адз. зах. 26. Арк. 19–20 адв. Дакладная запіска М. Пецюкевіча прэзідэнту АН ЛССР аб стане камплектавання, захоўвання, апрацоўкі дакументаў Музея, а таксама кадравым пытанні. Бел. мова. 05.02.1941.

⁹⁸ Магчыма, гаворка ўсё яшчэ пра Інвентарную кнігу № 1. Інвентарныя кнігі пад іншымі нумарамі выяўлены не былі.

⁹⁹ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1. Воп. 1. Адз. зах. 108. Арк. 7–11. Рэгламент працы Музея ў складзе Этналагічнага інстытута Літоўскай АН. Бел. мова (лацінка). 01.12.1941.

Сярод справаводнай дакументацыі, што мусіла весціся ў Музеі, у праекце рэгламенту называецца наступная:

- 1) дзённік атрыманых прадметаў;
- 2) кніжачка “паквітаванняў” (разлікаў);
- 3) інвентарная кніга музейных збораў;
- 4) дапаможная кніга музейнага інвентара;
- 5) рэгістрацыйная кніга фотаздымкаў;
- 6) рэгістрацыйная кніга рукапісаў і дакументаў;
- 7) рэгістрацыйная кніга дэпазітаў;
- 8) кніга навуковай інфармацыі;
- 9) кніга рэгістрацыі наведвальнікаў;
- 10) кніга рэгістрацыі сыходзячых і ўваходзячых папер;
- 11) кніга музейнай хронікі;
- 12) картатэка музейных збораў.

Таксама, згодна з рэгламентам, матэрыялы Музея забаранялася перадаваць іншым асобам, фатаграфавальніцкім без дазволу кіраўніка. Павінны былі выконвацца правілы захоўвання. Акрэслены таксама абавязкі кожнага з 5 супрацоўнікаў: кіраўніка, музеальніка, кансерватара, бібліятэкара, тэхнічнага супрацоўніка (выконваў абавязкі апальшчыка, кур’ера, стоража, прыбіральшчыка). Кіраўніком Музея мог быць толькі беларус.

Звестак пра афіцыйнае ўвядзенне рэгламенту ў дзеянне няма. Хучэй за ўсё яно не адбылося, зважаючы на даволі катэгарычную пазіцыю літоўскага кіраўніцтва аб немагчымасці адчужэння збораў Музея ні ў якой форме. У той час як рэгламент прадугледжваў першаснае права беларускай грамадскасці ў вырашэнні лёсу Музея і распаўсюджваў сваю дзейнасць на ўвесь абшар этнаграфічнай Беларусі. Зразумела, што і не ўсе справаводныя дакументы, вызначаныя ў рэгламенце, маглі весціся як належыць¹⁰⁰, але разуменне справаводнай культуры было на вельмі высокім узроўні.

У планах Акадэміі навук Літвы ў дачыненні да Музея на канец 1941–пачатак 1942 г. адзначалася:

- 1) завяршэнне каталагізацыі музейных прадметаў;
- 2) поўная ідэнтыфікацыя і апісанне нумізматычных збораў (1850–1900);
- 3) упарадкаванне іканаграфіі і фарміраванне адпаведных альбомаў
- 4) упарадкаванне рукапіснага аддзела і яго падрыхтоўка да сістэматычнай інвентарызацыі¹⁰¹;
- 5) падрыхтоўка новых, узгодненых з бібліятэкай правілаў каталагізацыі кніг;
- 6) стварэнне інвентара на 5 тыс. кніг;
- 7) стварэнне ў бібліятэцы секцыі *Albaruthenicos* як асноўнай¹⁰².

Але паколькі з 1 лютага 1942 г. Музей перайшоў у падпарадкаванне Дэпартаменту навукі і мастацтва пры Міністэрстве асветы Літвы, планы гэтыя былі змененыя. Тым не менш, у сярэдзіне 1942 г. пачалося актыўнае папай-

¹⁰⁰ Пераважная большасць пералічаных у рэгламенце справаводных і ўліковых дакументаў у сучасных сховішчах не выяўлены.

¹⁰¹ З чаго можна зрабіць выснову аб несістэматычнасці апісання рукапісаў і архіваў.

¹⁰² ЛЦДА. Ф. 1001. Воп. 1. Адз. зах. 26. Арк. 19–20. План працы Акадэміі навук Літвы на 01.10.1941–31.03.1942. Літ. Мова.

ненне збораў аддзела народнай песні, музыкі і харэаграфіі. Прафесар Тадэвуш Шалігоўскі распрацаваў інструкцыю для збірання беларускіх народных песень. Яна была размножана і разаслана па вёсках асобам, што працавалі над зборам этнаграфічнага і фальклорнага матэрыялу¹⁰³. Адначасова найбольш плённа над інвентарызацыяй музейных збораў працаваў Владас Дрэма. Ён зрабленыя запісы ў першым томе інвентарнай кнігі з № 1978 да № 4978¹⁰⁴, а ў другім з № 4979 да № 9421. Усяго ён апрацаваў 7 442 пазіцыі з агульнага ліку заінвентарызаваных. Як адзначаў Янка Шутовіч: *“Владас Дрэма з вялікай любоўю прадмета і з прафесійнай самаахвярнай аддачай сваіх сіл не агранічыўся пры каталагізаванні да сухога апісання экспанатаў”*¹⁰⁵.

Лёс Музея пачынаючы з 1940 г. таксама добра адлюстравана ў фондах дзяржаўных устаноў. Пытанне афіцыйных узаемадачыненняў Музея з літоўскімі ўладамі найбольш поўна адлюстравана ў дакументах ф. R–1001 Акадэміі навук Літвы (ЛЦДА), якой падпарадкоўваўся Музей з кастрычніка 1940 па люты 1942 г.¹⁰⁶. Там захоўваецца некалькі спраў, якія адлюстроўваюць гісторыю Музея ў гэты перыяд. Гэта справа 26, якая ўтрымлівае: загад народнага камісара асветы аб пераходзе Польшкага, Беларускага і Яўрэйскага музеяў у падпарадкаванне Інстытута літуаністыкі (12.10.1940), акт і ліставанне аб прыёме-перадачы прадметаў Музея ў Інстытут літуаністыкі (21.12.1940), дакладную запіску М. Пецюкевіча прэзідэнту АН ЛССР аб стане камплектавання, захоўвання, апрацоўкі дакументаў Музея, а таксама кадравым пытанні (05.02.1941), справаздачу аб працы Музея з 23.12.1940 па 15.06.1941, складзеную М. Пецюкевічам, заключэнне дырэктара Інстытута гісторыі праф. К. Яблонскіса, скіраванае прэзідэнту АН ЛССР аб складзе, змесце і прыналежнасці матэрыялаў Музея (11.06.1941) і інш., — усяго больш 20 дакументаў. У 20 справе 2-га вопісу гэтага ж фонду захоўваецца надзвычай важны акт прыёму-перадачы экспанатаў, архіва і бібліятэкі Музея ў АН ЛССР ад 01.08.1945, які вызначае канец існавання Музея як асобнай установы і перадачу яго збораў у Віленскі этнаграфічны музей АН Літвы. У ф. R–1016 Інстытута гісторыі АН Літвы знойдзена справаздача дырэктара Віленскага дзяржаўнага мастацкага інстытута Вітаўтаса Юркунаса аб адборы экспанатаў ад 22.05.1945, у якой пазначаецца факт перадачы 804 найбольш каштоўных прадметаў Музея ў Віленскі дзяржаўны мастацкі інстытут пры АН Літвы¹⁰⁷.

Пошук ў ЛЦДА можна працягваць ў фондзе Наркамата асветы ЛССР (ЛЦДА. Ф. R–762), у склад якога Музей уваходзіў з 1942 па 1945 гг., а таксама СНК ЛССР (ф. R–754) і іншых органаў, уключаючы НКУС (Асобы архіў Літвы), дзе магло абмяркоўвацца і прымацца рашэнне аб ліквідацыі Му-

¹⁰³ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1. Воп. 1. Адз. зах. 108. Арк. 38. Інструкцыя для збіральнікаў беларускай народнай песні. Машынапіс; Тамсама. Ф. 42. Воп. 1. Адз. зах. 2113. Арк. 1–7. Інструкцыя па каталагізаванні беларускіх народных песень у Музеі (складальнік — кампазітар Тадэвуш Шалігоўскі).

¹⁰⁴ Гэтыя запісы першай кнігі і запісы другой кнігі не выяўленыя.

¹⁰⁵ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1. Воп. 1. Адз. зах. 60. Арк. 47. Успаміны Янкі Шутовіча.

¹⁰⁶ ЛЦДА. Ф. 1001. Воп. 1. Адз. зах. 26; Воп. 2. Адз. зах. 20.

¹⁰⁷ ЛЦДА. Ф. 1016. Воп. 1. Адз. зах. 131. Арк. 1–4. Справаздача дырэктара Віленскага дзяржаўнага мастацкага інстытута Вітаўтаса Юркунаса аб адборы экспанатаў. Літ. мова. 22.05.1945.

зея, а таксама перадачы яго часткі ў БССР (пра што дакладных звестак у фондах беларускіх афіцыйных устаноў пакуль не выяўлена).

Сярод прагледжаных фондаў НАРБ некаторыя звесткі аб лёсе Музея атрымалася знайсці ў фондзе 4п (ЦК КП(б)Б), воп. 1¹⁰⁸, а таксама ў вопісе 47 аддзела прапаганды і агітацыі¹⁰⁹, фондзе 790 Камітэта па справах культурна-асветніцкіх устаноў пры Савеце міністраў БССР (1945–1953)¹¹⁰, і, дзякуючы публікацыям Віталія Склабана, нават у фондзе Міністэрства дзяржаўнага кантролю за 1952 г.¹¹¹. Падобна, што сталае справаводства па Музеі не вялося. Дакументы адсутнічаюць у фондах БДМГВАВ (ф. 1246), Камісіі па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (ф. 750п), дакументах асобага сектара (ф. 4п, воп. 29).

Дакументы пра лёс збораў Музея, якія патрапілі у Мінск, знаходзяцца ў складзе справаводных і ўліковых дакументаў некалькіх сучасных беларускіх музеяў. Найперш гэта Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны (БДМГВАВ), дзе знаходзіцца “Спіс музейных экспанатаў, што перадаюцца ў БССР” (далей — Спіс)¹¹² у колькасці 8040, уключаючы: археалагічныя прадметы Навагрудскага замка, галаснікі Барысаглебскай царквы ў Гродна, кераміку замка ў Давыд-Гарадку, гліняныя вырабы, тыпаграфскія клішэ, драўляныя царкоўныя скульптуры, геалагічныя і мінералагічныя прадметы, этнаграфічныя прадметы, іканаграфія і мастацтва (уключаючы партрэт М. Багдановіча), фотаздымкі і малюнкi Мінска і Віцебска, студэнцкіх саюзаў і беларускіх дзеячаў (усяго 826 фотаздымкаў), сфрагістычныя і нумізматычныя аб’екты, архітэктурныя планы Л. Дубейкаўскага, замалёўкі Я. Драздовіча, фрагменты паясоў і інш. Спіс не мае ні пошукавага шыфру, ні даты, таму патрабуе больш дэталёвага вывучэння і супастаўлення з Інвентарнай кнігай № 1 Музея, Каталогам прадметаў, што захоўваецца ў АРКР ЦНБ, і актам прыёму-перадачы збораў Музея ў Віленскі этнаграфічны музей АН ЛСССР ад 01.08.1945 (ЛЦДА).

Але ўжо на старонцы 14 Спісу пазначаты прадметы “Т-2. Восковой конь”, і “Т-3. Восковая коровка”, што адпавядае Каталогу і ІК (с. 197), дзе значацца:

“2. Фігурка коніка (гіпсу васкаванага крэмовага колеру) з воску. З Вярхнянскае царквы, Глыбоцкае гміны. Стаяла (разам з № 3) над абразом св. Міколы. Калі захварэла ў селяніна жывёла, дык прыносілі з той хаты пасму лёну ці ворсы і трэслі над гэтай фігурай, каб хвароба перайшла на яе, а пасля той лён ці воўку пакідалі над абразом як ахвяру на царкву. Экспанат і тлумачэнне атрыманы праз гр. А. Міхалевіча 09.02.1934.

“3. Фігурка каровы з Вярхнянскае царквы глыбоцкае гміны. Тачэнне і паходжанне як № 2. (гіпс-воск). Дужа абламаная: ногі, рагі... (ёсць малюнак)”.

¹⁰⁸ НАРБ. Ф. 4п. Воп. 1. Адз. зах. 13984, 15594, 17220, 17504.

¹⁰⁹ НАРБ. Ф. 4п. Воп. 47. Адз. зах. 61, 131, 161, 571. Ліставанне Ц. Гарбунова з П. Сергіевічам, сакратаром ЦК КП(б) Літвы К. Прэйшкісам, дакладныя запіскі дырэктара БДМГВАВ У. Стальнова на імя старшыні СНК БССР П. Панамарэнкі і інш. 1945.

¹¹⁰ НАРБ. Ф. 790. Воп. 1. Адз. зах. 3. Тэлеграма Ю. Жугжды аб адпраўцы збораў Музея ў Мінск. Рус. мова. 21.06.1945; Адз. зах. 1541. Арк. 156–164. Смета экспанатаў на рэстаўрацыю. Рус. мова. 27.09.1949.

¹¹¹ НАРБ. Ф. 690. Воп. 9. Адз. зах. 7321. Арк. 30. Тлумачальная запіска галоўнага захавальніка фондаў БДМГВАВ С. І. Дворкінай. Рус. мова. 1952.

¹¹² Спіс атрымалася даследаваць дзякуючы падказцы і дапамозе Дз. Моніча.

Улічваючы склад астатніх экспанатаў, можна казаць, што гэта вопіс перададзеных у пачатку жніўня 1945 г. БССР збораў Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільна, па якім адбываліся ўлік у БДМВВАВ і перадача ў цяперашні Нацыянальны музей гісторыі і культуры (НМГК) і Нацыянальны мастацкі музей (НММ) (маюцца адпаведныя шыфры). Перасячэнняў інвентарных нумароў Спіса з Актамі перададзенага ў этнаграфічны і мастацкі музей Літвы не выяўлена.

Пачынаючы з сярэдзіны 1950-х гг. зборы Музея, што захоўваліся ў БДМГВАВ перадаюцца на захоўванне ў Цэнтральны дзяржаўны архіў кінафотафонадакументаў, гістарычны і мастацкі музей. Адбывалася гэта не адразу, а на працягу наступнага дзесяцігоддзя, па невялічкіх групам адзінак ад 20 да 200. Паходжанне прадметаў у актах прыёма-перадачы у значнай колькасці выпадкаў не вызначалася. Гэта вельмі ўскладняе атрыбуцыю і магчымасць ацэнкі тых фрагментаў Музея, якія апынуліся ў розных сховішчах.

Супрацоўнікі Музея, па сведчаннях, часта забіралі справаводную дакументацыю ў свой асабісты архіў. Тут найбольш яскравы прыклад — асабісты архіў Янкі Шутовіча, дзе захоўвалася дакументацыя Музея за ваенны перыяд¹¹³. Вопіс асабістага архіва Я. Шутовіча на 1944 г. таксама захаваўся ў Асобым архіве Літвы¹¹⁴. Нічога не вядома пра архіў Пётры Сергіевіча, дзе такія дакументы з вялікай доляй верагоднасці маглі б быць. Ёсць звесткі, пра тое, што Янка Бекіш веў каталог нумізматыкі, які, магчыма, таксама застаўся ў яго асабістым архіве. У Літоўскім архіве літаратуры і мастацтва (ЛАЛМ) захоўваюцца дакументы Владаса Дрэмы (ф. 541), Пятра Александровіча, які прымаў ўдзел у ліквідацыйнай камісіі (ф. 331), Оны Мічутэ-Шутовічэне, жонкі Янкі Шутовіча (ф. 269), дзе маглі захавацца сведчанні пра дзейнасць Музея. Паводле Юозаса Пятруліса (Juozas Petrulis), які быў супрацоўнікам Музея на апошнім этапе яго існавання: *“Службовыя архівы Беларускага музея, акрамя дакументаў апошняга перыяду, а таксама інвентарызацыйныя кнігі збораў былі, верагодна, дастаўлены ў Гісторыка-этнаграфічны музей [...] пасля чаго гэтыя матэрыялы хучэй за ўсё апынуліся ў дзяржаўным архіве”*¹¹⁵. Гаворка тут ідзе верагодна пра дакументы, што захоўваюцца сёння ў ф. 3. БДАМЛМ і ў ф. 281 ЛЦДА, але пошукі варта працягваць у Нацыянальным музеі Літвы (былы гісторыка-этнаграфічны музей), Літоўскім мастацкім музеі і інш.

Такім чынам, можна казаць пра тое, што ў самім Музеі склалася дастаткова добрая сістэма справаводных і ўліковых дакументаў, якая ў выніку падзелаў таксама была расфарміравана, і знаходжанне пэўнай яе часткі (напрыклад, інвентарных кніг) не выяўлена. Музей меў кантакты з афіцыйнымі ўладамі да і пасля 1939 г., таму шэраг сведчанняў знаходзіцца ў фондах дзяржаўных устаноў. Найперш перыяду 1940–1945 гг., калі Музей знаходзіўся

¹¹³ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1. Воп. 1. Адз. зах. 108–110.

¹¹⁴ Асобы архіў Літвы. Воп. 45. Адз. зах. 54396. Арк. 9–13. Пратакол вобшуку. Рус. мова. 21.11.1944; Спіс кніг і рукапісаў, канфіскаваных пры вобшуку. 20.11.1944. Рус. мова. Апуб.: Іванова В. Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў Вільні: шлях да ліквідацыі // *Номо Historicus: гадавік антрапалагічнай гісторыі*. — Мінск, 2021. — С. 140–142.

¹¹⁵ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1. Воп. 1. Адз. зах. 108. Арк. 57–59. Адказы Юозаса Пятруліса на апытальнік для супрацоўнікаў Музею, складзены Я. Шутовічам. Літ. мова. 1971.

ў складзе Акадэміі навук і Міністэрства асветы Літвы. Далей прасачыць лёс фрагментаў Музея можна па справаводных дакументах (актах, справаздачах) устаноў, куды яны патрапілі на захоўванне. Часта гэтыя дакументы, якія не перададзены на дзяржаўнае захоўванне і застаюцца ў службовым, а значыцца абмежаваным, выкарыстанні. Па зборах, перададзеных у БССР з Музея, асобнага справаводства не вялося, а драбненне было расцягнутае на дзесяцігоддзе і часам набывала фармат паадзінкавага. Гэтыя фактары ўскладняюць атрыбучыю і рэканструкцыю, якая патрабуе далейшай увагі даследчыкаў, а таксама працаўнікоў музеяў, бібліятэк і архіваў.

Яніна Грыневіч

ЖЫЦЦЁ І ДЗЕЙНАСЦЬ АНТОНА ГРЫНЕВІЧА Ў 1906–1925 гг. (па матэрыялах Віленскага беларускага музея імя І. Луцкевіча з фондаў Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору)

Антон Грыневіч (1877–1937) — збіральнік беларускага песеннага фальклору, педагог, кампазітар і выдавец. Пачынаючы з нарыса Арсена Ліса “Песня прасілася ў свет” (1964) [16, с. 151], у якім знаны фалькларыст наноў адкрыў постаць гэтага “рупліўца на ніве беларушчыны”, цікавасць да яго асобы не знікала. Пяру даследчыка належыць таксама шэраг энцыклапедычных нататак, дзе асвятляюцца асноўныя этапы яго дзейнасці [13, с. 370; 14, с. 270]. Вынікі сваёй даследчай дзейнасці А. Ліс абагульніў у грунтоўным артыкуле “Пакліканы песняй” (1997), што ўвайшоў у том “Выбранае” з серыі “Беларускі кнігазбор” [15]. На сённяшні дзень гэтая публікацыя — найбольш поўная і падрабязная біяграфія Антона Грыневіча.

Яго праца была працягнута Г. Таўлай [22], якая апрача жыццяпісу ўдзяліла ўвагу вывучэнню музыкалагічных асаблівасцяў песенных збораў А. Грыневіча. М. Нікалаеў у кнізе “Беларускі Пецярбург” (2009) прывёў важныя звесткі, звязаныя з пецярбургскім перыядам жыцця фалькларыста [19, с. 248–249].

Асобную групу літаратуры складаюць артыкулы пра развіццё выдавецкай справы ў пачатку XX ст. У артыкуле “Пуцявіны роднага слова” (1967) С. Александровіча разглядаецца роля і месца прыватнага выдавецтва А. Грыневіча, якое існавала ў 1910–1913 гг., у працэсе культурнага адражэння, асвятляюцца некаторыя аспекты прыватных узаемадачынненняў паміж выдаўцом і “Нашай Нівай” [1]. Пра грашовыя непаразуменні з рэдакцыяй першай беларускай газеты з рысункамі пісала і Г. Запартыка ў артыкуле “Антон Грыневіч і “Наша Ніва” (2013) [7]. Т. Кабржыцкая працягнула тэму вышэй названага супрацоўніцтва ў артыкуле “Антон Грыневіч — папличнік Язэпа Драздовіча (паводле архіўных дакументаў)” (2014) [9]. Даследчыца ўвяла ў навуковы зварот новыя архіўныя матэрыялы¹¹⁶, звязаныя з дзейна-

¹¹⁶ Дакументы з архіўнага фонду “Нашай Нівы” захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ).